

6. *Цытович Н.* Обзор учений о предпринимательской прибыли / Н. Цытович – К. 1889. – 282 с.

7. *Шумпетер Й.А.* Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й.А. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

Опанасенко Володимир Михайлович, к.е.н., доцент
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННІ ТІНЬОВИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ

В економічній науці при аналізі тіньової економіки дослідники користуються традиційними підходами вивчення процесів і станів господарської дійсності, що, на думку автора, дещо звужує можливості пошуку відповідей на сучасні питання, які ставить нелегальна економічна реальність.

Хоча в класичній науці і виділяють два рівні вивчення нелегальної економіки – макро та мікро. Але перевага надається макрорівню з використанням таких методів аналізу: монетарний метод, метод «роздрібна торгівля – витрати населення», метод «витрати – товарообіг», електричний метод, фінансовий метод, інтегральний показник тіньової економіки [1]. Ці методи ефективні при визначенні рівня тіньового сектора в порівнянні з легальною економікою у країні, але вони не дають можливості визначити глибинні мотиви її появи.

Цивілізаційний підхід дає можливість дослідити тіньовий сектор економіки включивши в процес аналізу не лише економічні складові суспільного життя, а й інші його частини. Особливістю даного підходу є ідея про те, що елементи суспільного розвитку мають однакове значення у соціальному житті людства, не відіграючи в ньому першочергову чи

другорядну роль. Усі складові людського існування є основними і всі вони створюють важливі умови як у його розвитку, так і у його регресі.

Зробимо спробу показати можливості, що надає нам методологічні підходи цивілізаційної парадигми при дослідженні глибинних мотивів опортуністичної поведінки економічних індивідів.

Духовно-культурна підсистема формує принципи життєдіяльності та поведінки в однорідному соціальному середовищі, визначає особливе відношення до зовнішніх культурних чинників і формує соціокультурне середовище господарської поведінки. Звідси відмітимо, що залежно від ступеня однорідності духовно-культурної складової працюють відповідні елементи, які формують відношення окремого економічного суб'єкта до всієї господарської системи, а також до інших представників економічних відносин. Історичним прикладом впливу духовно-культурної складової на розвиток тіньових процесів на українських землях була діяльність позацехових ремісників, які через сповідування православних традицій не могли вступити до цеху.

Політична складова відіграє значну роль у розбудові тіньового сектора економіки. Існує думка, що тіньова економіка виникла разом з появою держави, але на думку автора, цей політичний інститут – держава віднесла в розряд поза законом певні види господарської діяльності чи певні особливості її ведення. Сам політичний режим створює чи навпаки прибирає умови розвитку нелегальної економіки.

Включення соціальної складової при дослідженні тіньової економіки дає можливість визначити умови існування окремих економічних суб'єктів, що в свою чергу дає можливість окреслити соціальний стимулюючий вплив. Основною, на думку автора, проблемою впливу соціальної складової на формування тіньового сектора економіки в конкретному суспільному середовищі є її структура. Соціальна структура суспільства визначає характер взаємозв'язків і взаємовідносин між її складовими частинами, до яких відносяться індивід, соціальні групи, соціальні спільноти, соціальні зв'язки, соціальні відносини та соціальні інститути. Враховуючи те, що одні і ті ж соціальні елемен-

ти можуть бути частинами різних її структурних елементів, таких як соціально-етнічні елементи, соціально-демографічні структури, соціально-професійні структури, соціально-класові структури та соціально-територіальні структури, то багато варіантність соціальної підсистеми створює безліч стимулюючих можливостей формування тіньової структури економіки. В теоретичному аспекті дещо складно конкретно визначити особливі стимули утворення тіньових процесів, але при аналізі конкретного історичного суспільного середовища, врахування соціальної підсистеми суспільного розвитку дає можливість виокремити важливі фактори виникнення опортуністичної поведінки як окремих індивідів, так і соціальних груп.

Хоча певні узагальнення зробити потрібно. По-перше, це велика кількість безробітного молодого населення країни, що є умовою утворення кримінального тіньового сектора економіки. По-друге, присутність у соціальній структурі юридично незахищених соціальних меншин. По-третє, наявність громіздкого чиновницького апарату чи великої кількості військово-службовців. По-четверте, соціальне розшарування населення призводить до опортуністичної поведінки як бідне населення, через відсутність вибору прожиття, так і заможного – через відсутність способів їх покарання. По-п'яте, територіальна близькість з пограничними районами з низькою правовою та економічною системою.

Наступною складовою цивілізаційного підходу є економічна підсистема суспільного розвитку. В порівнянні з духовно-культурною, політичною і соціальною вона може виступати як внутрішнім, так і зовнішнім фактором стимулу розвитку тіньового сектору.

Тіньова економіка є елементом економічної системи, і тому найбільший вплив на її формування мають господарські елементи. Перш за все зазначимо, що економічна система складається з широкого кола елементів, які в тій чи тій мірі впливають як на її розвиток, так і на розвиток тіньового сектора. Загальноновизнаною структурою економічної системи є виділення в ній підсистеми виробництва, обміну, розподілу та споживання. Визначимо вплив кожної цієї підсистеми на опортуністичну поведінку господарських індивідів.

Виробництво відповідає на питання «що виробляти», «як виробляти», «скільки виробляти» і т.д., але для запуску виробничої системи права власності повинні бути чітко визначені і саме тут створюється перший елемент появи тіньової поведінки. Прикладом такої реалізації тіньової економіки є пе-рехід до ринкових умов господарювання в країнах пострадян-ського простору. Такий переділ прав власності в середині 90-х років ХХ ст. призвів до масового прояву корупційних схем приватизації, рекету, рейдерства та інших силових і несилових методів переділу прав власності на засоби виробництва. Іншим елементом виробничої реалізації нелегальної економіки є виробництво підробленої продукції, створення товарів чи надання послуг заборонених законом, а також корупційне отримання дозволу на ведення такої господарської діяльності. На даному етапі господарського розвитку в Україні склалась досить специфічна ситуація у веденні самого процесу виробництва чи надання послуг. Прикладом слугують пробле-ми, з якими зустрічаються підприємці на всіх етапах своєї господарської діяльності коли стоїть питання врегулювання відносин з державними владними органами. Це проблема не лише хабарництва, а й фактична діяльність державних службов-ців. По-перше, це низька швидкість видачі відповідних доку-ментів приватним підприємцям; по-друге, розташування різних служб у різних частинах міста; по-третє, співпадіння часів прийому у державних службовців; по-четверте, постійні зміни форм звітності чи іншої документації [2, с. 85–88]. І як результат, поява нового стимулу корупційних дій задля врегулювання вище окреслених проблем.

У сфері виробництва виникають випадки позитивного впливу тіньової діяльності на господарський процес. Внаслідок ухилення від сплати податків виникають умови для рест-руктуризації пропорцій відтворення, на основі чого створюється можливість додаткового випуску продукції [2, с. 92].

Наступним елементом економічної системи з запропо-нованого підходу виступає сфера обміну. Найпростішою фор-мою реалізації тіньових схем у сфері обміну є бартерний товаро-обіг. За його використання відсутня можливість визначити

рівень прибутку і окреслити величину податків. Для боротьби з цією формою тіньового сектора в Україні ще в квітні 1998 року була прийнята постанова Кабінету Міністрів України № 333 «Про заходи щодо скорочення товарообмінних (бартерних) операцій у господарському обороті України».

Сфера розподілу концентрує в собі всі фінансові елементи економіки і саме тому в цій сфері сконцентована найбільша частка тіньового сектора економіки. Вона включає в себе і ухилення від оподаткування, і виплату заробітних плат «у конвертах», і «відмивання» державних і недержавних коштів, і рекет і багато іншого.

Останньою складовою господарської системи, що була нами виділена, є сфера споживання. Прямого впливу на формування чи збільшення тіньової економіки вона не має, але на нашу думку, саме в ній сконцентовані глибинні мотиви нелегальної діяльності. Нездатність задовольнити постійне збільшення потреб у рамках законної діяльності штовхає індивіда до опортуністичної поведінки, що і веде до формування різного роду тіньових схем. Якщо не нехтувати цією умовою, то на державному рівні є можливість визначати ширину задоволення різного роду потреб суспільства і, тим самим, зробити аналітичні висновки щодо тенденцій розвитку тіньового сектора економіки. До того ж, тіньова діяльність виникає лише там, де є дефіцит на товари чи послуги і існує механізм одержання та використання приватними особами надприбутків від його задоволення.

Таким чином, такий підхід дає можливість дослідити господарський розвиток і його тіньову складову, врахувавши не лише економічні особливості поступу суспільства, а й вплив позаекономічних стимулів, таких як норми права та культури, політичний устрій і релігія. До того ж, дослідження тіньової економіки є повнішим при врахуванні принципу людиноцентризму, а це і є основною характеристикою цивілізаційної парадигми.

Література

1. <https://www.me.kmu.gov.ua/.../TinEcon24>

2. *Базилюк А.В., Коваленко С.О.* Тіньова економіка в Україні: [монографія] / А.В. Базилюк, С.О. Коваленко. – К. НДЕІ, Мінекономіки України, 1998. – 206 с.

3. *Степаненко С. В.* Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): [монографія] / Сергій Васильович Степаненко. – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с.

*Горін Назар Олегович, к.е.н.,
науковий співробітник відділу економічної історії ДУ «Інститут
економіки та прогнозування НАН України»*

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЄННИХ ВИТРАТ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У період середньовіччя, допоки армії були нечисельними, війна чинила негативний вплив лише на обмежені території, проте на економіку загалом мала незначний вплив. Походи доволі часто здійснювались заради отримання воєнної здобичі, грабунку заможних міст і збирання данини з підкорених народів. Війна в ті часи здебільшого проводилась за принципом «війна годує війну», а держави здебільшого не були обтяжені воєнними видатками. Єдиною турботою держави було утримання та озброєння війська у мирний час заради власної безпеки. Винахід і застосування вогнепальної зброї та потреба в постійному забезпеченні армії боєприпасами та продовольством передбачали тісніший контакт з власною країною. Зі статті державного доходу війни перетворились на статті державних видатків, а гроші стали нервом війни.

Напередодні Першої світової війни міністр фінансів П. Барк зробив доповідь на засіданні Державної думи щодо екстреної необхідності призупинення обміну кредитних білетів на золото. За чотири дні до початку війни 27 липня 1914 р. був прийнятий закон «Про деякі заходи фінансового характеру через обставини воєнного часу», який призупинив розмін кредитних білетів на золото та відмінив емісійний закон, що діяв з 1897 р.